

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Лобуцько Вероніка Сергіївна



УДК 159.923.2(043.3)

САМОТВЕРДЖЕННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК
ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Хмельницький – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор **Сафін Олександр Джамільович**, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, кафедра психології, завідувач кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Панок Віталій Григорович**, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України, директор центру;

кандидат психологічних наук **Бондаренко Віктор Володимирович**, в/ч 1410 (м. Київ), консультант-психолог.

Захист відбудеться «29» листопада 2018 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 70.705.02 Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотечі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

Автореферат розісланий «28» жовтня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук,
доцент



С. А. Чистяков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Реалізувавши життєву потребу у самоствердженні, людина стверджує себе як особистість, яка здатна бути щасливою, впевненою у собі, успішною та цілеспрямованою. Активізація позитивного оцінювання людиною себе призводить до її конструктивного самоствердження, що, у свою чергу, справляє значний вплив на її особистісне зростання.

Саме від процесу самоствердження (конструктивного чи деструктивного) залежить те, якою зростатиме дитина. Тому у період дошкільного дитинства, коли починає формуватися внутрішнє «Я» дитини, важливо дослідити обрання нею тієї чи іншої стратегії самоствердження з метою подальшої корекції її деструктивних проявів. Їх вчасне запобігання дає можливість виховати у майбутньому щасливу, впевнену у собі, незалежну та психічно здорову особистість.

В умовах сьогодення існує багато навчальних закладів, де здійснюється процес дошкільного виховання дітей, але мало хто з вихователів розуміє значущість впливу самоствердження на особистісне зростання дитини. Передати дитині знання недостатньо, головне – навчити її позитивному ставленню до самої себе, вірити у власні можливості, вміти орієнтуватись у сучасному світі тощо. Практика свідчить, що вихователі не здійснюють спеціальних заходів щодо формування конструктивного самоствердження у своїх вихованців. Усе це обумовлює необхідність розробки та впровадження ефективного психологічного інструментарію та технологій формування конструктивного самоствердження дітей-дошкільників.

На сьогоднішній день феномен самоствердження особистості дошкільного віку є мало вивченим, відсутні експериментальні дані щодо його психологічних особливостей та впливу на особистісний розвиток дітей дошкільного віку. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що існують різні підходи щодо розуміння змісту, форм прояву, динаміки та рівнів розвитку самоствердження особистості. Радянські та українські дослідники (Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, І. С. Булах, Є. П. Ільїн, Г. С. Костюк, О. М. Леонтєв, С. Л. Рубінштейн та ін.) основну увагу у своїх працях приділяли розкриттю чинників, що зумовлюють процес самоствердження особистості, а також акцентували увагу на формах і видах зазначеного феномена. Учені досліджують взаємозв'язок між самоствердженням і такими близькими до нього поняттями, як саморозкриття, самореалізація, самоцінність, простежують вплив зазначеного явища на особистісне зростання, психологічне здоров'я індивіда. У свою чергу зарубіжні дослідники А. Адлер, Е. Еріксон, К. Левін, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Дж. Роттер, Б. Скіннер, З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні та ін. виокремили у цій проблемі низку інших аспектів: генезу та форми прояву зазначеного феномену, вплив самовизначення, самосвідомості та рівня домагань на особистісний розвиток індивіда.

Між тим, не зважаючи на значну кількість праць із зазначеної проблеми, питання впливу самоствердження на особистісний розвиток дітей дошкільного віку залишається й досі маловивченим, що й зумовило вибір теми

дисертаційного дослідження «Самоствердження як психологічний чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку».

Наукове завдання дослідження полягає в обґрунтуванні та емпіричній перевірці впливу процесу самоствердження на розвиток особистості дошкільника.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилось відповідно до експериментального дослідження всеукраїнського рівня «Дидактико-методична система розвитку дитячої творчості у межах навчально-виховного процесу дошкільного та загальноосвітнього навчального закладу» у межах науково-дослідної роботи «Розвиток дитячої творчості у межах навчально-виховного процесу» (шифр 226-00834 І). Роль здобувача у виконанні цієї роботи полягає у вивченні та аналізі стану розробки проблеми розвитку дитячої творчості у межах навчально-виховного процесу дошкільного та загальноосвітнього навчального закладу, а також розробці та науковому обґрунтуванні змісту та структури самоствердження дошкільника як творчої особистості.

Тему дисертації затверджено вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 27.11.2014 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 29.09.2015 р.).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні та розробці програми формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів щодо вивчення феномену самоствердження у психології.

2. Обґрунтувати критерії оцінки, відповідні їм показники, а також рівні особистісного розвитку дітей дошкільного віку.

3. Емпірично дослідити вплив самоствердження на розвиток особистості дошкільників.

4. Визначити вікові та гендерні особливості самоствердження молодших та старших дошкільників.

5. Обґрунтувати, розробити та апробувати авторську програму формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку.

Об'єктом дослідження є особистісний розвиток дошкільника.

Предметом дослідження є особливості впливу процесу самоствердження на розвиток особистості дитини дошкільного віку.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення психолого-педагогічної літератури із проблеми самоствердження особистості дошкільного віку – з метою з'ясування стану дослідженості проблеми; *емпіричні:* спостереження, бесіда, анкетування, аналіз продуктів діяльності, опитування, тестування – з метою вивчення психологічних чинників особистісного розвитку дітей-дошкільників; експеримент – з метою емпіричного дослідження психологічних особливостей самоствердження дитини дошкільного віку та перевірки ефективності програми формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку; *математико-*

статистичні: кореляційний аналіз – з метою кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

уперше: емпірично доведено визначальний вплив самоствердження дошкільника на його особистісний розвиток; розроблено та емпірично верифіковано програму формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку;

удосконалено психологічний інструментарій діагностування самоствердження дитини дошкільного віку та технологію його застосування у контексті дослідження її особистісного розвитку;

отримали подальшого розвитку: наукові уявлення про психологічні особливості самоствердження за ознакою вибору дитиною дошкільного віку певної стратегії самоствердження; гендерні та вікові особливості самоствердження молодших та старших дошкільників; змістові та процесуальні аспекти психолого-педагогічного супроводу із конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку.

Практичне одержаних результатів полягає у розробці методичних рекомендацій вихователям та батькам щодо конструктивного самоствердження дитини-дошкільника, які можуть застосовуватися з метою формування конструктивного самоствердження дитини-дошкільника у контексті її особистісного розвитку. Програма формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку може бути використана вихователями, які працюють з дітьми цієї вікової групи, з метою корекції деструктивних форм самоствердження та формування конструктивних. Методичні рекомендації для вихователів та батьків.

Основні результати дослідження впроваджено в освітній процес комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад № 72 Вінницької міської ради» і Центру дитячого розвитку та дозвілля «Кенгуру», що підтверджується відповідними довідками про впровадження.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати презентованого дослідження доповідались та обговорювались на *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Наукові пошуки: актуальні проблеми теорії і практики» (м. Київ, 2015 р.); «Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування» (м. Львів, 2015, 2017 рр.); «Актуальні питання сучасної психології» (м. Харків, 2015 р.); «Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики» (м. Одеса, 2016 р.); «Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування» (м. Львів, 2016 р.).

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано у 13 наукових працях, із них 5 наукових статей – у фахових виданнях України в галузі психології, 1 стаття – у міжнародному періодичному виданні, 1 стаття – у виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз, 6 публікацій – у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує

195 найменувань, і 14 додатків на 59 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 265 сторінок. Обсяг основного тексту складає 170 сторінок та містить 12 рисунків на 9 сторінках і 18 таблиць на 18 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження самоствердження особистості у психології» – автором проаналізовано психологічний дискурс зарубіжних, радянських та українських науковців з проблеми самоствердження особистості, розкрито сутність та структуру цього психологічного феномену, вивчено особливості особистісного розвитку дитини дошкільного віку, встановлено особливості її самоствердження.

Аналіз теоретичних джерел засвідчив, що у психології існують різні підходи щодо розуміння феномену самоствердження особистості у соціальному середовищі. З. Фройд першим висунув гіпотезу про неусвідомлені спонукання поведінки людини – інстинкти. Вони, на його думку, є «залишковою причиною будь-якої активності», у тому числі й процесу самоствердження. Засновник психологічної теорії самоствердження особистості А. Адлер вважав, що люди завжди прагнуть до переваги (самоствердження). Таке прагнення є вродженим, це «щось, без чого життя людини неможливо уявити». Це фундаментальний мотив, який притаманний кожній людині. Прагнення до самоствердження є компенсацією, яка виникає у ранньому дитинстві через почуття неповноцінності, що і визначає специфічний для людини «життєвий стиль».

А. Адлер, З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні, А. Маслоу, К. Роджерс витоки самостверджувальної життєдіяльності особистості вбачали всередині самої людини у вигляді потреби, яка існує незалежно від соціального середовища. Ця потреба, на їхню думку, є життєво необхідною, вона реалізується в інстинкті самозбереження особистості, її самовдосконаленні, збереженні своєї ідентичності, унікальності та самобутності, захисті внутрішнього «Я» від домінуючого впливу соціуму. Б. Скіннер та інші біхевіористи, навпаки, причини цього явища бачили у соціальному середовищі та обставинах, у котрих існує людина, вважаючи, що на обрання тієї чи іншої стратегії самоствердження індивіда впливає його досвід у минулому.

У дослідженнях радянських авторів основна увага приділялась розкриттю умов, які визначають цей феномен. Так, С. Л. Рубінштейн цікавився питанням співвідношення «внутрішнього» і «зовнішнього» чинників, що впливають на формування індивіда, та їхню роль у процесі самоствердження особистості у суспільстві. Він вважав, що зовнішні причини діють за рахунок внутрішніх умов. Г. С. Костюк пов'язував процес самоствердження особистості з розвитком потребо-мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій і діяльністю. І. Д. Бех зазначав, що, починаючи з молодшого підліткового віку, в особистості виникає почуття дорослості, прагнення до самостійності, інтимного спілкування, усвідомлення власної відповідальності, почуття егоцентризму. В українській психології суттєвий внесок у дослідження проблеми самоствердження особистості зробили О. Безкоровайна, І. С. Булах, О. Я. Жизномірська, В. В. Івашковський, Н. Ситнікова, М. Ф. Цибра та ін.

Самоствердження – це поведінка людини, що зумовлена прагненням підвищити самооцінку, цінність власного «Я», підкреслити свою індивідуальність, бути належним чином оціненою та прийнятою оточуючими у соціумі. Самоствердження розглядається як одна з важливих потреб особистості, яка актуалізується за допомогою усвідомлення нею себе як цінності. Цей феномен дає змогу індивіду розкрити та посилити власну значущість та почуття власної гідності і підтримувати їх у процесі дорослішання, використовуючи потенціал власних вольових якостей, а саме: рішучості, цілеспрямованості, самостійності, наполегливості. Таким чином він позитивно самореалізується у навколишньому середовищі, постійно прагнучи до самовдосконалення та наближення до власного ідеального «Я».

Під самоствердженням дошкільника автор розуміє прагнення дитини завоювати любов і прихильне ставлення до себе з боку оточуючих, посилити відчуття власної значущості, розкрити свою індивідуальність, допитливість, комунікабельність, самостійність. Провідним мотивом самоствердження дошкільника є бажання підкреслити власну індивідуальність та значущість за рахунок самовихваляння, прагнення завоювати любов та прихильне ставлення до себе оточуючих. У випадку недостатньої уваги з боку дорослих дитина намагається виділитись, приписуючи собі перебільшені якості, вихваляючись одягом, іграшками та різними вміннями, що свідчить про обрання нею деструктивної стратегії самоствердження. Дошкільник, якому властиве конструктивне самоствердження, охоче допомагає оточуючим під час ігрової, трудової та навчальної діяльності, він впевнений у собі, прагне бути самостійним, має високий рівень розвитку пізнавальних мотивів, легко адаптується у колективі серед ровесників.

Оскільки самоствердження та особистісний розвиток розглядаються як цілісні структури, кожна з яких складається з мотиваційного, емоційного, когнітивного та комунікативно-поведінкового компонентів, з метою ефективної діагностики рівня розвитку кожного з них було визначено відповідні основні критерії оцінки. Основними критеріями оцінки рівня самоствердження визначено: для мотиваційного компоненту – мотив досягнення успіху, мотив уникнення невдач; емоційного – співчуття, співпереживання, тривожність та агресія; когнітивного – розвиток самооцінки та рівня домагань; комунікативно-поведінкового: асертивність – деструктивність, схильність до компромісу – конфліктність, співпраця – суперництво. Основними критеріями оцінки рівня особистісного розвитку дошкільника визначено: для мотиваційного компоненту – ситуативність, підпорядкування мотивів; емоційного – емоційне благополуччя, емоційне неблагополуччя дитини; когнітивного – розвиток самосвідомості (усвідомлення себе у часі, усвідомлення свої переживань); комунікативно-поведінкового – мимовільна та довільна поведінка, позаситуативно-пізнавальне, позаситуативно-особистісне спілкування, позаситуативно-ділове, ситуативно-ділове спілкування.

У **другому розділі** – «Емпіричне дослідження психологічних особливостей самоствердження дітей дошкільного віку» – обґрунтовано

методику та організацію емпіричного дослідження психологічних особливостей самоствердження дитини дошкільного віку, викладено його результати.

Автором застосовувались такі методики: дитячий апперцептивний тест (Л. Беллак), проєктивні методики «Неіснуюча тварина» (М. З. Друкарович), «Малюнок Сім'ї» (Л. Корман), «Кактус» (М. А. Панфілова), авторські методики «Мое самоствердження», «Який Я». До програми ігрової діяльності включено сюжетну гру «Лікар», дидактичну гру «Добери за кольором» і рухливу гру «День і ніч». До програми занять з виразного мовлення входило вивчення віршів «Кую-кую чобіток» та «Сорока-ворона», показ лялькового театру українських народних казок «Колобок» та «Рукавичка», читання вихователем казки «Коза-Дерева». Для дітей старшого дошкільного віку освітньою програмою «Дитина» передбачалося вивчення вірша «Ходить гарбуз по городу», постановка української народної казки «Про котика і півника», ознайомлення з буквами, читання по складах, а згодом – речень із 3–7 слів, написання друкованих літер у зошиті.

Дітям пропонувалось зробити малюнки на таку тематику: «Сонечко і дощик», «Веселка», «Листопад». Діти старшого дошкільного віку навчалися різних технік малювання, прийомів використання декоративного матеріалу. Їм пропонувалось зробити малюнки на такі теми: «Палітра художника», «Загадкові вітражі», «Моя улюблена іграшка». На заняттях з лічби діти молодшого дошкільного віку ознайомлювались з величиною, довжиною та висотою предмета, вивчали форму предмета, додавали предмети у межах числа 3. Старші дошкільники засвоювали часові поняття, порівняння двох множин за їхньою кількістю, вивчали склад числа у межах десяти.

Діти дошкільного віку залучалися до виконання основних фізичних вправ, передбачених освітньою програмою «Дитина» (молодші дошкільники: ходьба по колу, присідання, біг з уповільненням темпу, стрибки на одній нозі, повзання змією між предметами; старші дошкільники: ходіння спиною вперед, біг по залу, не наштовхуючись одне на одного, перестрибування через мотузку, яку обертають, повзання по лаві на животі, відштовхуючись руками, стояння на гімнастичній лаві на одній нозі, вправа «ластівка»).

До освітньої програми, розрахованої для дітей молодшого дошкільного віку, входили: співаночки «Кую-кую чобіток» та «Сорока-ворона», українські народні примовки; грали у музичні ігри «Горобці та автомобіль», прослуховування музики Г. Фріда та М. Раухверга, Б. Гулдера. Старші дошкільники на музичному занятті виконували співаночки «Вода, вода холодна» та «На зеленому горбочку», українські народні примовки. Також до занять було включено вправи «Уявний м'яч», музичні ігри «Знайди собі пару», «Кіт та миші», танок «Полька», музика Й. Штрауса.

В емпіричному дослідженні взяли участь 180 обстежуваних: з них 84 дитини молодшого дошкільного віку (дівчаток – 44 та хлопчиків – 40) та 96 старшого дошкільного віку (дівчаток – 51 і хлопчиків – 45). На основі отриманих даних під час емпіричного дослідження запропоновано таку категоризацію основних стратегій самоствердження дитини дошкільного віку:

1. Конструктивна стратегія самоствердження (високий рівень конструктивності). Дитина є центром, навколо якого будується більшість взаємозв'язків у групі дитячого садка, вона сонячна, усміхнена, мислить позитивно, залюбки допомагає оточуючим, прагне до здобуття нових знань та самостійності. Оточуючі воліють її наслідувати, вихователь орієнтується на неї та дає різноманітні доручення, вона легко встановлює контакти з ровесниками та дорослими, легко пристосовується до нових умов у соціумі та знаходить шляхи позитивної самореалізації. Як виявилось, діти дошкільного віку з конструктивною стратегією самоствердження зазвичай уважно та старанно підходять до виконання кожного завдання, виявляють охайність та працьовитість. У таких дітей переважно високий рівень домагань, висока адекватна самооцінка. Вони легко соціалізуються, вміють піти на компроміс, постояти за себе у разі необхідності, готові прийти на допомогу як ровеснику, так і вихователю або батькам. У більшості випадків вони досягають високих результатів у навчанні та повною мірою реалізують себе в ігровій діяльності та системі взаємовідносин з оточуючими. Кількість дітей, що застосовують вищезазначену стратегію, залежно від використаної методики – 22,62–30,95 % у молодшому дошкільному віці та 21,88–30,21 % у старшому. Найчастіше діти схильються до конструктивної стратегії у навчальній діяльності, найчіткіше стратегія виявляється у малюнкових тестах.

2. Інертна стратегія самоствердження (середній рівень конструктивності). Дитина прагне закритись від впливу зовнішнього світу; їй дуже цікаво те, що відбувається назовні, проте страх бути скривдженою переважає, і тому досить часто таку дитину вважають безініціативною. Страх невдачі змушує її сидіти на «лаві запасних», вона тривожна, вразлива, плаксива, недовірлива, обережна, сором'язлива. Близько до серця сприймає навколишню дійсність, непримітна у колективі, боїться брати на себе ініціативу та відповідальність, бути у центрі уваги. Однолітки здебільшого її не помічають, залучають до ігор переважно в непривабливих ролях, іноді кепкують або ображають. Дошкільники з інертною стратегією часто виявляють незібраність та невпевненість під час роботи над завданням. Вони надають зовнішнього значення думці оточуючих, але це не спонукає їх до активних дій, а, навпаки, змушує почуватись невпевнено. Такі діти часто виправляють письмові завдання та малюнки, низький рівень домагань поєднується з низькою самооцінкою, що зумовлює невисокі результати у навчанні та зазвичай пасивну поведінку в іграх та відносинах з однолітками загалом. Вони легко віддають ініціативу, уникають конфліктних ситуацій, схильні жаліти себе. Обстежуваних з інертною стратегією самоствердження у вибірці дітей молодшого дошкільного віку залежно від впровадженої методики виявлено 25,00–34,50 %, серед старших дошкільників – 28,12–34,38 %. Найпомітніше інертна стратегія виявляється у навчальній діяльності та під час виконання проєктивних методик.

3. Деструктивно-домінантна стратегія (низький рівень конструктивності). Дитина найчастіше надмірно високої думки про себе, звикла, що оточуючі виконують усі її примхи, вихваляють її. Вона прагне будь що звернути на себе увагу інших людей, бути центром колективу, домінувати над іншими, керувати

ними, підпорядковувати власним бажанням. Дитина не звикла отримувати відмову на свої вимоги, говорить голосно, поводить демонстративно, часто порушує поведінку. Обстежуваним із деструктивно-домінантною стратегією притаманний завищений рівень самооцінки, що зумовлює занадто високий рівень демонстративності у поведінці та зовнішності. Такі діти всіляко намагаються звернути на себе увагу, що призводить до неувважності й квапливості у навчальній діяльності та є причиною невисокої успішності. Дошкільник домінує та прагне виокремити себе серед інших, що часто веде до виникнення конфліктних ситуацій як у дитячому садочку, так і вдома. Відсоток дітей молодшого дошкільного віку з описаною вище стратегією самоствердження складає 29,80–38,10 %, серед дітей старшого дошкільного віку – 22,92–32,29 %. Зазначена стратегія яскраво виявляється під час ігрової діяльності та виконання проєктивних методик.

4. Деструктивно-адаптаційна стратегія (дуже низький рівень конструктивності). Дитина надміру активна, галаслива, порушує дисципліну, навмисне ініціює комічні ситуації, щоб звернути на себе увагу, вдається до жартів, кепкування, спотворення слів та імен дітей аби викликати сміх у ровесників. У таких дошкільників у переважній більшості випадків виявлено найнижчий рівень самооцінки. Це зумовлює дуже низький рівень домагань, що виявляється у негативному ставленні до більшості запропонованих завдань, низькій навчальній мотивації та показниках самореалізації. Дитина має схильності до вияву ініціативності та винахідливості, але не вміє відстоювати власну думку, доводити розпочаті справи до кінця через низьку оцінку себе та власних здібностей. Це призводить до виникнення деструктивних проявів самоствердження, коли дитина швидко дратується, сердиться або навіть говорить погані слова на себе. Серед молодших дошкільників кількість дітей з деструктивно-адаптаційною стратегією складає 9,52 %–10,72 %, серед старших дошкільників – 9,38–23,96 %. Найяскравіше ця стратегія самоствердження проявляється під час ігрової діяльності та виконання командних завдань.

У кожній з вище наведених стратегій є свої характерні ознаки, серед яких виокремлюються демонстративність, кепкування над оточуючими, вразливість, ініціативність тощо, які найлегше виявити методом спостереження за поведінкою дитини у колективі. Водночас, не менш цінний матеріал для роботи можна отримати за результатами використання проєктивних методик.

Отже, комплексний підхід дозволив дослідити самоствердження в єдності всіх його компонентів, а використання методів спостереження, опитування, проєктивних методик та методу експертної оцінки дало змогу діагностувати самоствердження за усіма визначеними критеріями. Психологічні особливості самоствердження вивчались за ознакою вибору дитиною дошкільного віку певної стратегії самоствердження. Потреба у самоствердженні реалізується за допомогою основних стратегій самоствердження (конструктивна, інертна, деструктивно-домінантна і деструктивно-адаптаційна), кожна з яких відповідає рівню конструктивності самоствердження (високий, середній, низький і дуже низький). За результатами кореляційного аналізу встановлено високий рівень взаємозв'язків між самоствердженням та особистісним розвитком, що

зумовлює можливість позитивного впливу на особистісний розвиток дошкільника шляхом активізації конструктивного самоствердження.

Завдяки кореляційному аналізу підтверджено наявність впливу самоствердження на особистісний розвиток дітей дошкільного віку, прослідковано залежність динаміки даних особистісних утворень від обраної дитиною стратегії самоствердження. Отримані результати дають підстави припустити, що в процесі активізації конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку здійснюється позитивний вплив на її особистісний розвиток.

У **третьому розділі** – «Формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку у контексті її особистісного розвитку» – обґрунтовано та розроблено авторську програму, а також описано процедуру її верифікації, виявлено гендерні особливості самоствердження дітей-дошкільників.

Досліджуючи гендерні особливості самоствердження дітей дошкільного віку, було виявлено відмінності у самоствердженні хлопчиків та дівчат (таблиці 1–4).

Таблиця 1 – Результати дослідження гендерних особливостей самоствердження дітей молодшого дошкільного віку в ігровій діяльності

Стратегія самоствердження	Молодші дошкільники			
	Хлопчики (n = 40)		Дівчатка (n = 44)	
	Кількість	%	Кількість	%
Конструктивна	3	7,50	9	20,45
Інертна	7	17,50	14	31,82
Деструктивно-домінантна	18	45,00	16	36,37
Деструктивно-адаптаційна	12	30,00	5	11,36

Таблиця 2 – Результати дослідження гендерних особливостей самоствердження дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності

Стратегія самоствердження	Старші дошкільники			
	Хлопчики (n = 45)		Дівчатка (n = 51)	
	Кількість	%	Кількість	%
Конструктивна	5	11,11	18	35,29
Інертна	7	15,56	20	39,22
Деструктивно-домінантна	18	40,00	8	15,69
Деструктивно-адаптаційна	15	33,33	5	9,80

Таблиця 3 – Результати дослідження гендерних особливостей самоствердження дітей молодшого дошкільного віку у навчальній діяльності

Стратегія самоствердження	Молодші дошкільники			
	Хлопчики (n = 40)		Дівчатка (n = 44)	
	Кількість	%	Кількість	%
Конструктивна	6	15	8	18,18
Інертна	12	30	20	45,46
Деструктивно-домінантна	14	35	12	27,27
Деструктивно-адаптаційна	8	20	4	9,09

Аналізуючи аспект гендерного виховання, серед основних проявів конструктивного самоствердження у дівчат виокремлено емпатію, вміння

ділитися, працьовитість, водночас як у хлопчиків такими проявами відповідно були ініціативність, уважність, вміння постояти за себе. Більшість дівчат в ігровій та навчальній діяльності використовують інертну стратегію, хлопчики ж схиляються до деструктивно-домінантної.

Таблиця 4 – Результати дослідження гендерних особливостей самоствердження дітей старшого дошкільного віку у навчальній діяльності

Стратегія самоствердження	Старші дошкільники			
	Хлопчики (n = 45)		Дівчатка (n = 51)	
	Кількість	%	Кількість	%
Конструктивна	8	17,78	17	33,33
Інертна	10	22,22	23	45,10
Деструктивно-домінантна	15	33,33	8	15,69
Деструктивно-адаптаційна	12	26,67	3	5,88

Під час планування програми формувального експерименту автор виходив з того, що самоствердження особистості починається з її позитивного сприйняття власного «Я», розкриття та посилення своєї індивідуальності та значущості у соціумі, задоволення основних потреб. Саме тому велика частина програми була присвячена розкриттю дітьми власної особистості. Адже без позитивного самосприйняття, впевненості у собі, розкриття внутрішнього потенціалу та власної індивідуальності дитина не може почувати себе реалізованою і щасливою, досягати успіхів у житті.

Метою авторської програми є формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку у контексті її особистісного розвитку, оскільки саме ця стратегія самоствердження здійснює позитивний розвивальний вплив на особистість дитини, даючи їй змогу розкрити свою індивідуальність та неповторність, допитливість, комунікабельність, самостійність, впевненість у собі, доброзичливість, вміння постояти за себе.

Авторська програма побудована на засадах гуманістичного, особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходів. Її основу складає теоретичний аналіз розвитку проблеми самоствердження особистості, отримані результати дослідження в констатувальному і формувальному експерименті, урахування вікових та гендерних особливостей молодших і старших дошкільників.

Оскільки середовище, в якому зростає та виховується дитина, здійснює на її особистісний розвиток великий вплив, програма формувального експерименту не лише передбачала роботу з дітьми молодшого і старшого дошкільного віку, а й містила вплив на найближче оточення дитини – її батьків та вихователів. Для батьків, діти яких увійшли до експериментальної групи, було проведено 5 тренінгових занять з метою підвищення їх батьківської компетентності на такі теми: «Самоствердження дитини дошкільного віку та його особливості», «Формування конструктивної стратегії самоствердження дитини дошкільного віку у родині», «Вплив батьківського стилю спілкування на поведінку самоствердження дитини дошкільного віку», «Корекція деструктивної поведінки самоствердження дитини дошкільного віку», «Корекція інертної поведінки самоствердження дитини дошкільного віку»,

«Підведення підсумків тренінгової програми», а також бесіди та індивідуальні консультації. Під час роботи в групі батьки виступали у ролі активних суб'єктів, залучалися до різних форм роботи, обговорення, рольових ігор, тренінгів, семінарських занять, індивідуальних консультацій, тестування, анкетування, бесіди з метою підвищення їхнього рівня педагогічної компетентності під час спілкування з дитиною, надання їм необхідних знань, умінь та навичок, потрібних для формування у дитини конструктивної поведінки самоствердження у соціумі.

Під час роботи з вихователями було проведено тренінги, семінари, бесіди, індивідуальні консультації та обговорення. Тематика тренінгових занять: «Особливості самоствердження дитини дошкільного віку», «Стратегії самоствердження дитини дошкільного віку», «Вплив педагогічного стилю вихователів на поведінку самоствердження дитини дошкільного віку у групі ДНЗ», «Корекція деструктивної поведінки самоствердження дитини дошкільного віку у групі ДНЗ», «Формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку у групі ДНЗ». Семінарські заняття було проведено з метою підвищення конструктивності виховного впливу вихователів на дітей дошкільного віку в процесі формування в обстежуваних конструктивного самоствердження.

Під час роботи з дітьми було застосовано низку методів, що дозволили реалізувати мету програми: ігрові методи (сюжетно-рольові, рухливі та дидактичні ігри, що сприяли конструктивному ствердженню внутрішнього «Я» дитини у групі серед однолітків); арт-терапевтичні методи, основною метою яких є гармонізація особистісного розвитку дитини шляхом розкриття її індивідуальності, значущості та неповторності; проєктивні, зокрема, малюнковий, що дає можливість дитині розкрити внутрішнє «Я», краще зрозуміти себе, проявити власні здібності та творчий потенціал, вільно виражати свої почуття та думки; казкотерапія, яка справляє значний вплив на дитину дошкільного віку, оскільки архетипічні образи казок звернені до підсвідомості досліджуваних, що дає можливість здійснити глибокий корекційний вплив на них. У роботі з дошкільниками проводилися бесіди у формі обговорень виховного і творчого характеру, основною метою яких було формування у них конструктивного самоствердження та адекватної самооцінки.

Отже, розроблена програма формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку враховувала вікові та гендерні особливості розвитку дитини. Особлива увага зверталась на активність дитини-дошкільника під час ігрової та навчальної діяльності.

Найбільш значущою формою роботи з дошкільниками були тренінгові заняття з формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку, які склалися із трьох блоків: пізнавального, емоційно-ціннісного та дієвого. Основна мета цих занять – сприяти формуванню конструктивного самоствердження молодших і старших дошкільників.

Загалом у формувальному експерименті взяли участь 72 дитини. Експериментальна (далі – ЕГ) і контрольна (далі – КГ) групи молодших дошкільників (3–4 роки) склалися із 16 обстежуваних кожна (по 9 хлопчиків і

7 дівчаток). Експериментальна та контрольна групи старших дошкільників (5–6 років) складались із 20 обстежуваних кожна (по 12 хлопчиків та 8 дівчаток). Відбір учасників у групи здійснювався на основі аналізу результатів констатувального етапу дослідження. До складу ЕГ залучалися діти із деструктивною та інертною стратегіями самоствердження. Кожне заняття передбачало виконання завдань, спрямованих на досягнення загальної мети. Програма побудована таким чином, що діти легко адаптувалися та включалися до роботи, і нараховувала 18 занять, об'єднаних у три блоки, кожен з яких присвячений окремій темі.

Перший (пізнавальний) блок містить вступні заняття, які активізують розкриття внутрішнього «Я» дитини, її індивідуальність, формують у неї позитивне ставлення до себе. Ці заняття сприяють усвідомленню дошкільником власної значущості та неповторності, формують у нього впевненість у собі, позитивне ставлення до себе і ровесників, що є основою конструктивного самоствердження.

Другий (емоційно-ціннісний) блок містить заняття, спрямовані на розвиток емпатії, співпереживання, довіри, щедрості, співтворчості. Вище зазначені заняття спрямовані на підвищення конструктивності самоствердження дитини дошкільного віку, сприяють підвищенню її рівня комунікативності та доброзичливого ставлення до ровесників.

До третього (дієвого) блоку входять завершальні заняття, які спрямовані на закріплення раніше пройденого матеріалу, підвищення рівня контактності дитини з ровесниками, формування впевненості у собі.

Заняття проводились три рази на тиждень, тривалістю 15 хвилин кожне для дітей молодшого дошкільного віку та 20–25 хвилин для старших дошкільників. Під час розробки програми формуального експерименту ми виходили з того, що самоствердження – це динамічне психологічне утворення, яке піддається впливу. Саме тому включення молодших та старших дошкільників у групові заняття, побудовані з використанням різних методів навчання, забезпечить формування у них конструктивної поведінки самоствердження, що сприятиме позитивному впливу на їхній особистісний розвиток загалом. Оцінка ефективності розвивальної програми здійснювалася за допомогою контрольного зрізу, спрямованого на визначення кількісних і якісних змін, які відбулися в особистісному розвитку молодших і старших дошкільників, шляхом порівняння показників КГ та ЕГ із показниками констатувального тестування. На контрольному етапі дослідження аналізувалися особливості прояву самоствердження серед дітей дошкільного віку. Вище зазначене психічне утворення стало об'єктом впливу під час впровадження авторської програми і визначило особистісний розвиток молодших та старших дошкільників. Порівняння змін, які відбулися з учасниками ЕГ та КГ до та після їхньої участі у формуальному експерименті, свідчить про ефективність формувальних впливів (таблиці 5 і 6).

Підвищення рівня конструктивності самоствердження детермінувало позитивні зрушення у показниках особистісного розвитку обстежуваних. Так, у молодших дошкільників ЕГ відбулись позитивні зміни у вигляді частішого

використання конструктивної стратегії самоствердження (з 18,75 % до 37,50 %), дещо зменшилась кількість дітей з інертною (з 31,25 % до 25,00 %) та деструктивно-домінантною стратегією (з 37,50 % до 31,25 %). Удвічі менше дітей почали використовувати деструктивно-адаптаційну стратегію самоствердження (з 12,50 % до 6,25 %), вплинути конструктивним чином на яких виявилось найважче. Серед дошкільників КГ відбулись незначні зрушення: зменшилась кількість дітей із конструктивною стратегією самоствердження (з 31,25 % до 25,00 %). Збільшилася кількість обстежуваних з інертною стратегією (з 25,00 % до 31,25 %). Показники деструктивно-домінантної та деструктивно-адаптаційної стратегій виявилися незмінними.

Таблиця 5 – Динаміка самоствердження та особистісного розвитку молодших дошкільників експериментальної та контрольної груп (у %) до і після формульованого експерименту (n = 32)

Досліджуваний параметр	ЕГ (n = 16)		КГ (n = 16)	
	До	Після	До	Після
<i>Стратегії самоствердження</i>				
Конструктивна	18,75	37,50	31,25	25,00
Інертна	31,25	25,00	25,00	31,25
Деструктивно-домінантна	37,50	31,25	37,50	37,50
Деструктивно-адаптаційна	12,50	6,25	6,25	6,25
<i>Рівні особистісного розвитку</i>				
Високий	25,00	50,00	43,75	31,25
Середній	43,75	31,25	37,50	43,75
Низький	31,25	18,75	18,75	25,00

Таблиця 6 – Динаміка самоствердження та особистісного розвитку старших дошкільників експериментальної та контрольної груп (у %) до і після формульованого експерименту (n = 40)

Досліджуваний параметр	ЕГ (n = 20)		КГ (n = 20)	
	До	Після	До	Після
<i>Стратегії самоствердження</i>				
Конструктивна	20,00	35,00	25,00	15,00
Інертна	25,00	20,00	45,00	50,00
Деструктивно-домінантна	40,00	35,00	20,00	25,00
Деструктивно-адаптаційна	15,00	10,00	10,00	10,00
<i>Рівні особистісного розвитку</i>				
Високий	30,00	45,00	50,00	45,00
Середній	35,00	30,00	35,00	45,00
Низький	35,00	25,00	15,00	10,00

Між тим у старших дошкільників ЕГ відбулись значні позитивні зрушення: майже вдвічі збільшилась кількість дітей із конструктивною стратегією самоствердження (з 20,00 % до 35,00 %) і зменшився відсоток дітей з інертною (з 25,00 % до 20,00 %), деструктивно-домінантною стратегією (з 40,00 % до 35,00 %) та деструктивно-адаптаційною стратегією (з 15 % до 10 %).

Серед обстежуваних КГ показники суттєво не змінилися. Збільшився показник дітей з інертною стратегією самоствердження (з 45,00 % до 50,00 %)

та деструктивно-домінантною стратегією (з 20,00 % до 25,00 %), зменшилась кількість дітей із конструктивною стратегією (з 25,00 % до 15,00 %), а кількість дітей з деструктивно-адаптаційною стратегією залишилась незмінною. Ці показники, на нашу думку, ілюструють незначні зміни, які відбулись упродовж спостереження за дітьми. Так, під час ігрової діяльності діти стали рідше ділитися іграшками з ровесниками, допомагати їм, поступатися роллю у грі. Під час навчальної діяльності збільшилась кількість тих з них, які проявляли невпевненість у собі, тривожність, млявість, безініціативність. Поведінка дітей з деструктивно-адаптаційною стратегією залишилась незмінною, у них був помітний високий рівень агресії, спрямованої на оточуючих або на внутрішнє «Я», а також високий рівень конфліктності.

Натомість значно більше учасників програми стали проявляти впевненість у собі, вміння постояти за себе, товариськість, щирість, дбайливе ставлення до ровесників, доброзичливість, прагнення бути корисними у групі дитячого садка. Діти воліли допомогти оточуючим, виявляли високий рівень співпереживання, співтворчості, у них значно знизився рівень агресії і тривожності. Вони стали краще комунікувати з ровесниками, співпрацювати з ними, їхня поведінка усе частіше була зумовлена мотивом досягнення успіху. Під час навчальної діяльності дошкільники почали більшою мірою проявляти власну індивідуальність, ініціативність, винахідливість, допитливість, стали впевненішими у собі, почали позитивно сприймати себе та оточуючих.

Крім цього, було простежено динаміку зміни показників особистісного розвитку дітей дошкільного віку. Згідно з отриманими даними, в ЕГ молодших дошкільників зростає кількість дітей з високим рівнем особистісного розвитку (з 25,00 % до 50,00 %). Кількість осіб із середнім рівнем розвитку особистості зменшилась (з 43,75 % до 31,25 %), а також зменшилась кількість дошкільників із низьким рівнем (з 31,25 % до 18,75 %). Серед обстежуваних КГ показники високого рівня особистісного розвитку зменшились (з 43,75 % до 31,25 %), а показники середнього та низького рівня розвитку, навпаки, зросли (з 37,50 % до 43,75 % та з 18,75 % до 25,00 % відповідно). Вище зазначені показники у КГ є наслідком зростання рівня тривожності та невпевненості серед дошкільників, неспроможності деяких дітей розкрити конструктивним чином власне внутрішнє «Я» у групі серед ровесників. З іншого боку, відбулось зменшення рівня конструктивності самоствердження на користь його деструктивних проявів, діти більшою мірою порушували поведінку, вдавалися до маніпуляцій та істерик з метою задоволення власних потреб. Особистісні мотиви домінували над суспільно значущими. Діти важко адаптувалися до нових умов, рідко проявляли індивідуальність та винахідливість під час того чи іншого виду діяльності, здебільшого виявляли негативні емоції під час зміни того чи іншого виду діяльності, необхідності дотримуватися правил поведінки тощо.

Разом із тим серед дітей старшого дошкільного віку ЕГ відбулись позитивні зрушення: збільшився показник високого рівня особистісного розвитку (з 30,00 % до 45,00 %). Зменшилась кількість дітей із середнім (з 35,00 % до 30,00 %) та низьким рівнем (з 35,00 % до 25,00 %). У дошкільників КГ показники виявилися дещо іншими: зменшився відсоток дітей із високим

рівнем особистісного розвитку (з 50,00 % до 35,00 %), збільшився показник середнього (з 35,00 % до 45,00 %) та низького рівня (з 15,00 % до 20,00 %). У дітей старшого дошкільного віку ЕГ зафіксовано підвищення комунікативних навичок, доброзичливості, співпереживання, співтворчості, самостійності та впевненості у собі. Обстежувані почали краще засвоювати моральні норми, частіше використовувати суспільно значущі мотиви. У КГ не зафіксовано помітних змін на краще. Це проявлялось у тому, що діти-дошкільники були менш чуйними стосовно своїх ровесників, частіше з ними конкурували та конфліктували. В обстежуваних супідрядність мотивів не набувала постійного характеру, вони здебільшого керувались особистісними мотивами. Діти частіше вдавалися до негативних емоційних реакцій під час виникнення проблемних ситуацій, рідше включалися до процесу інтеграції, рідше виявляли індивідуальність, винахідливість та шукали шляхи самореалізації.

Отже, згідно з отриманими результатами, впровадження програми формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку детермінувало позитивні зрушення в особистісній сфері молодших і старших дошкільників.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз стану дослідженості проблеми самоствердження у психології дає підстави констатувати, що самоствердження особистості у дошкільному віці визначається рівнем її самостійності, впевненості у собі, позитивною оцінкою себе та власних можливостей, допитливості, комунікативності, співпереживання та співучасті, авторитетом серед ровесників. Підтримка, заохочення, похвала стимулюють формування у неї конструктивної поведінки самоствердження, а байдужість, упереджене та авторитарне ставлення стають причинами формування деструктивної та інертної стратегії самоствердження. Значний вплив на формування самоствердження та особистісного розвитку дитини дошкільного віку має вихователь у групі дитячого садка. Не менш важливим є вплив батьків на дитину-дошкільника. Їхній стиль педагогічного спілкування, виховання та мікроклімат у родині сприяють формуванню у дошкільника конструктивної стратегії самоствердження.

2. Емпіричним дослідженням встановлено відсутність суттєвих відмінностей у кількісних показниках конструктивності самоствердження молодших і старших дошкільників. Більшість дітей демонструє деструктивно-домінантну та інертну стратегії самоствердження. Молодші дошкільники самостверджуються за рахунок приписування собі позитивних якостей, вихваляння, а старші – прагнуть завоювати авторитет серед ровесників, отримати схвалення оточуючих, головну роль під час ігрової діяльності. У молодших дошкільників спостерігається наявність завищеної самооцінки, їхнє ставлення до себе формується під впливом ставлення до них оточуючих (батьків, вихователів, ровесників). Старші дошкільники починають оцінювати себе більш адекватно, на їхнє ставлення до себе впливає не лише думка оточуючих, а й власні успіхи у тому чи іншому виді навчальної діяльності.

3. Аналіз вікових та гендерних особливостей самоствердження молодших та старших дошкільників засвідчив наявність певних відмінностей: у хлопчиків молодшого дошкільного віку переважає деструктивно-домінантна та деструктивно-адаптаційна стратегії у навчальній та ігровій діяльності, у дівчаток – інертна та деструктивно-домінантна стратегії. У хлопчиків старшого дошкільного віку спостерігається деструктивно-домінантна і деструктивно-адаптаційна стратегії самоствердження у навчальній та ігровій діяльності, у дівчаток – інертна і конструктивна.

4. Теоретичною основою для розробки програми формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку були: гуманістичний підхід виховання дитини дошкільного віку, який базувався на принципах поваги до дитини, використанні індивідуального підходу, гармонійного розвитку дитини, підтримці, заохоченні, дбайливому та дружньому ставленні стосовно неї. Програма враховувала всі зазначені вимоги і містила такі тематичні блоки: «Моє внутрішнє Я» (усвідомлення дітьми своєї неповторності та значущості, розкриття власної індивідуальності); блок «Ствердження власного Я у собі» (формування високого рівня впевненості у собі, самостійності); блок «Ствердження власного Я у соціумі» (формування комунікативних навичок, співпереживання, співучасті, доброзичливості, зниження рівня тривожності та агресивності).

5. Результати апробації авторської програми дають підстави стверджувати, що вона сприяє розвитку конструктивного самоствердження молодших і старших дошкільників за умови комплексного впливу на них з боку вихователів та батьків, які проходили психологічний тренінг, передбачений цією програмою. Ефективність програми формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку підтверджено якісними та кількісними змінами у самоствердженні та особистісному розвитку, що виражається у підвищенні їхньої впевненості у собі, розкритті та посиленні індивідуальності, самостійності, позитивному сприйнятті себе, наявності позитивних змін в емоційній та мотиваційній сферах, підвищенні рівня контактності, допитливості, зниженні рівня тривожності та агресивності. За допомогою кореляційного аналізу отриманих результатів доведено детермінуючий вплив самоствердження на рівень особистісного розвитку молодших і старших дошкільників. Отже, формування конструктивного самоствердження молодших і старших дошкільників є важливим і визначальним чинником їхнього особистісного розвитку.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективою подальшого дослідження є вивчення передумов, що спричиняють деструктивний та інертний типи самоствердження дітей у дошкільному віці.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати

1. Годонюк В. С. Самоствердження та його зв'язок з рівнем домагань особистості. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика /*

голов. ред. В. В. Камишин. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2015. Випуск 2(15). С. 110–115.

2. Годонюк В. С. Особливості самоствердження дитини дошкільного віку: теоретичний та емпіричний аспект проблеми. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : психологічні науки* / голов. ред. О. Є. Блинова. Херсон, 2015. Випуск 4. С. 57–60.

3. Годонюк В. С. Емпіричне дослідження самоствердження дитини дошкільного віку в родині. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика* / голов. ред. В. В. Камишин. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2016. Випуск 1(16). С. 130–136.

4. Godoniuk V. S. Empiric research of self-affirmation of a child preschool age, based on his creative activity. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. V(51). Issue 112. P. 69–72.

5. Годонюк В. С. Обґрунтування програми психолого-педагогічного супроводу формування конструктивного самоствердження у дитини дошкільного віку. *Молодий вчений* : науковий журнал. 2017. № 9 (49). С. 94–98.

6. Годонюк В. С. Емпіричне дослідження самоствердження дитини дошкільного віку на основі гендерних особливостей її ігрової діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : психологічні науки* / голов. ред. О. Є. Блинова. Херсон, 2017. Випуск 5. Том 2. С. 7–11.

7. Годонюк В. С. Емпіричне дослідження стратегій самоствердження та їх взаємозв'язок із самооцінкою дитини дошкільного віку. *Психологія особистості* : науковий журнал / голов. ред. З. С. Карпенко. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2017. № 1(8). С. 156–163.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Годонюк В. С. Проблема самоствердження особистості в психологічній науці. *Наукові пошуки: актуальні проблеми теорії і практики* : матер. II Міжнародної науково-практичної заочної конференції (м. Київ, 29 квітня 2015 р.). *Гуманітарний корпус* : зб. наук. ст. Вінниця, 2015. Випуск 4. С. 56–59.

9. Годонюк В. С. Самоствердження і його зв'язок з самооцінкою та рівнем домагань особистості. *Психологія та педагогіка: сучасні методика та інновації, досвід практичного застосування* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 23–24 жовтня 2015 р.). Львів, 2015. С. 18–20.

10. Годонюк В. С. Самоствердження особистості у віковий період від народження до юнацтва. *Актуальні питання сучасної психології* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20–21 листопада 2015 р.). Херсон, 2015. С. 75–78.

11. Годонюк В. С. Гендерні особливості поведінки самоствердження у дитини дошкільного віку. *Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16–17 грудня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 20–21.

12. Годонюк В. С. Вплив педагогічного стилю спілкування вихователя на поведінку самоствердження дитини дошкільного віку. *Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування* : матер. Міжнар. науково-практ. конф. (м. Львів, 23–24 грудня 2016 р.). Львів, 2016. С. 42–44.

13. Годонюк В. С. Теоретичні засади програми активізації конструктивного самоствердження у дитини дошкільного віку. *Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування* : матеріали міжнародної науково-практичної конф. (м. Львів, 27–28 жовтня 2017 р.). Львів, 2017. С. 32–33.

АНОТАЦІЇ

Лобунько В. С. Самоствердження як психологічний чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, 2018.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз наукових підходів щодо вивчення феномену самоствердження у психології. Зазначається, що самоствердження дитини дошкільного віку визначається рівнем її самостійності, впевненості у собі, допитливості, комунікативності, співпереживання і співучасті, позитивною оцінкою себе та власних можливостей, авторитетом серед ровесників. Обґрунтовано критерії оцінки, відповідні ним показники, рівні і стратегії самоствердження дітей дошкільного віку. Емпіричним шляхом встановлено, що більшість дітей демонструють деструктивно-домінантну та інертну стратегії самоствердження. Аналіз вікових і гендерних особливостей самоствердження засвідчив наявність певних відмінностей: у хлопчиків молодшого дошкільного віку переважає деструктивно-домінантна та деструктивно-адаптаційна стратегії у навчальній та ігровій діяльності, у дівчаток – інертна і деструктивно-домінантна стратегії; у хлопчиків старшого дошкільного віку спостерігається деструктивно-домінантна і деструктивно-адаптаційна стратегії самоствердження у навчальній та ігровій діяльності, у дівчаток – інертна та конструктивна.

Емпірично досліджено вплив самоствердження на особистісний розвиток дошкільників. Ефективність програми формування конструктивного самоствердження дитини дошкільного віку підтверджено якісними та кількісними змінами показників їхнього самоствердження та особистісного розвитку, що виражається у підвищенні рівня їхньої впевненості у собі, розкритті та посиленні індивідуальності, самостійності, позитивному сприйнятті себе, наявності позитивних змін в емоційній та мотиваційній сферах, підвищенні рівня контактності, допитливості, зниженні рівня тривожності та агресивності. Кореляційний аналіз отриманих результатів дослідження переконливо довів детермінуючий вплив самоствердження на рівень особистісного розвитку молодших і старших дошкільників. Тому формування конструктивного самоствердження молодших і старших дошкільників є важливим і визначальним чинником їхнього особистісного розвитку.

Ключові слова: самоствердження, дошкільний вік, стратегії самоствердження, вікові та гендерні особливості, конструктивне самоствердження, особистісний розвиток.

Лобунько В. С. Самоутверждение как психологический фактор личностного развития ребенка дошкольного возраста. – Квалифицированная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Хмельницкий, 2018.

В диссертации осуществлен теоретический анализ научных подходов, направленных на изучение феномена самоутверждения в психологии. Указывается, что самоутверждение ребенка дошкольного возраста определяется уровнем его самостоятельности, уверенности в себе, любознательности, общительности, сопереживания и соучастия, положительной оценкой себя и собственных возможностей, авторитетом среди ровесников. Обоснованы критерии оценки, соответствующие им показатели, уровни и стратегии самоутверждения детей дошкольного возраста. Эмпирическим путем установлено, что большинство детей демонстрируют деструктивно-доминантную и инертную стратегии самоутверждения. Анализ возрастных и гендерных особенностей самоутверждения показал наличие некоторых различий: у мальчиков младшего дошкольного возраста преобладает деструктивно-доминантная и деструктивно-адаптивная стратегии в учебной и игровой деятельности, у девочек – инертная и деструктивно-доминантная стратегии; у мальчиков старшего дошкольного возраста наблюдается деструктивно-доминантная и деструктивно-адаптивная стратегии самоутверждения в учебной и игровой деятельности, у девочек – инертная и конструктивная.

Эмпирически исследовано влияние самоутверждения на личностное развитие дошкольников. Эффективность программы формирования конструктивного самоутверждения ребенка дошкольного возраста подтверждена качественными и количественными изменениями показателей их самоутверждения и личностного развития, что выражается в повышении уровня их уверенности в себе, раскрытии и усилении индивидуальности, самостоятельности, позитивном восприятии себя, наличии положительных изменений в эмоциональной и мотивационной сферах повышении уровня контактности, любознательности, понижении уровня тревожности и агрессивности. Корреляционный анализ полученных результатов исследования убедительно доказал детерминирующее влияние самоутверждения на уровень личностного развития младших и старших дошкольников. Поэтому формирование конструктивного самоутверждения у младших и старших дошкольников является важным и определяющим фактором их личностного развития.

Ключевые слова: самоутверждение, дошкольный возраст, стратегии самоутверждения, возрастные и гендерные особенности, конструктивное самоутверждение, личностное развитие.

Lobunko V. Self-affirmation as psychological factor of personality development of child of preschool age. – Qualifying scientific work on the manuscript.

The thesis is for obtaining the Scientific Degree of the Candidate of Psychological Sciences in Speciality 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnstsky, Khmelnstsky, 2018.

In dissertation research the theoretical analysis of scientific approaches is carried out in relation to the study of the phenomenon of self-affirmation in psychology. Marked, that self-affirmation of personality in preschool age is determined by the level of her independence, confidence in itself, by a positive estimation itself and own possibilities, curiosity, communicativeness, co-worrying and participation, by successes or failures with playing and educational types of activity, by authority among yearlings. Criteria of estimation, corresponding by him indexes, levels and strategies of self-affirmation of children of preschool age are justified. It is set an empiric way, that most children demonstrate destructively-dominant and inert strategies of self-affirmation.

The analysis of gender-age-old features of self-affirmation witnessed the presence of certain differences: for the boys of junior preschool age prevails destructively-dominant and destructively-adaptation strategies in educational and playing activity, for girls are inert and destructively-dominant strategies; for the boys of senior preschool age it is observed destructively-dominant and destructively-adaptation strategies of self-affirmation in educational and playing activity, for girls – inert and structural.

Influence of self-affirmation is empiric investigational on development of personality of preschool children. Efficiency of the program of forming of structural self-affirmation of junior and senior preschool children is confirmed by quality and quantitative changes in self-affirmation and personality development that is expressed in the increase of their confidence in itself, opening and strengthening of individuality, independence, positive perception itself, to the presence of positive changes in emotional and motivational spheres, increase of level of pinness, curiosity, decline of level of anxiety and aggressiveness. The cross-correlation analysis of the got results of research convincingly led to determining influence of self-affirmation on the level of personality development of junior and senior preschool children. Thus, forming of structural self-affirmation of junior and senior preschool children is the important and qualificatory factor of their personality development.

Key words: self-affirmation, preschool age, strategies of self-affirmation, gender-age-old features, structural self-affirmation, personality development.